

А. Катренко,

аспірантка кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ІНТЕРЕС ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМІСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ТА ОХОРОНЮВАНОВОГО ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСУ (НЕМАТЕРІАЛЬНИЙ І МАТЕРІАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС)

Одним із проблемних для юридичної науки є питання про поняття законного інтересу і його співвідношення із суб'єктивним юридичним правом і юридичним обов'язком. Зумовлено це насамперед тим, що в законодавстві України термін «законний інтерес», незважаючи на часте вживання, офіційно ніде не визначено. Разом із тим у теорії права його зміст є дискусійним. Думки дослідників з даної проблеми можна поділити на три групи.

По-перше, законний інтерес як юридичне поняття пов'язують із наявністю прогалин у позитивному (об'єктивному) праві. Згідно з цією концепцією законний інтерес вбирає в себе все правомірні інтереси, які не враховані під час закріплення суб'єктивних юридичних прав, але при цьому мають істотне значення для окремих осіб і суспільства в цілому [1, с. 551–559]. Разом із тим відсутність юридичної норми регламентує конкретне суб'єктивне юридичне право, не міняє сутність останнього і не усуває можливість його закріплення в позитивному (об'єктивному) праві.

По-друге, деякі дослідники під законним інтересом розуміють інтерес, висвітлений у законі, або інтерес, що отримав визнання з боку закону шляхом надання його носію суб'єктивного юридичного права як засобу задоволення цього інтересу. Однак закон – це лише одно з джерел права. Крім того, існуючі в позитивному (об'єктивному) праві прогалини не дають можливості деяким законним інтересам і суб'єктивним юридичним правам, обов'яз-

кам отримати в ньому закріплення. До цього ж підходу можна віднести розуміння законного інтересу як визначеної за суб'єктом нормами позитивного (об'єктивного) права необхідності користування певним соціальним благом, що виражається в юридично закріпленім за суб'єктом дозволом вчиняти дії, спрямовані на користування зазначеним благом, а також у необхідних випадках звертатися за захистом до компетентних державних органів та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення такої можливості. Використання поняття «необхідність» (а не «прагнення»), на думку автора даної позиції, дозволяє відобразити об'єктивну природу потреби, що лежить в основі інтересу. Але з цією думкою навряд чи можна погодитися. Законодавець, як правило, прагне визначити інтереси суб'єктів з метою забезпечення їх відповідними суб'єктивними юридичними правами і обов'язками. Однак інтереси різноманітні, індивідуальні, виявити і передбачити їх усі неможливо. Крім того, чи будуть реалізовані конкретні суб'єктивні юридичні права та обов'язки, залежить тільки від інтересів певної особи, якій вони належать.

Тому «необхідність» у даному випадку можна розглядати лише з точки зору бажання суб'єктів задовольняти ці інтереси.

По-третє, поширене розуміння законного інтересу як можливості на здійснення будь-яких дій, не забезпеченої конкретним юридичним обов'язком. Разом із тим дане подання більше

підходить для характеристики суб'єктивних прав неюридичного характеру, оскільки забезпеченість юридично можливої поведінки конкретним правовим обов'язком іншої особи – це одна з істотних специфічних ознак саме юридичних суб'єктивних прав, що дозволяють відмежувати останні від інших суб'єктивних прав (моральних, релігійних, політичних тощо). Що стосується законного інтересу, то він може задовольнятися за допомогою реалізації суб'єктивних прав і обов'язків як юридичного, так й іншого характеру. Тому його специфіка в наявності або відсутності забезпечення його реалізації юридичного обов'язку не проявляється.

Деякі дослідники, розмежовуючи суб'єктивне юридичне право і законний інтерес, вказують, що вони є різними підспособами правового регулювання.

Але якщо поняття способу правового регулювання, під яким зазвичай розуміють шляхи (напрямки), прийоми упорядкування правовідносин, у науці устоялося, то що таке «підспосіб правового регулювання», залишається неясним, оскільки його характеристика розпливчата. Наприклад, А.В. Малько, даючи таку характеристику, пише: «Суб'єктивне право і законний інтерес – різні підспособи правового регулювання. Перше – більш сильний в юридичному плані, більш гарантований, більш надійний. Другий же, безсумнівно, менш юридично забезпечений, ніж суб'єктивне право, але є часом не менше важливим, бо виступає більш глибоким підспособом правового регулювання» [2, с. 496].

Можливо, термін «підспосіб» використаний некоректно, і автором мався на увазі не він, а один із засобів правового регулювання. Але і з такою постановкою питання погодитися не можна. Інтерес, хоча і впливає на поведінку суб'єктів, проте, по-перше, не є регулятором юридичного характеру, по-друге, може спонукати їх не тільки діяти правомірно, а і вчиняти правопорушення, оскільки для його власників правомірність способу здійснення може не бра-

тися до уваги або йти на другий план.

Крім суб'єктивного юридичного права, законний інтерес необхідно відмежовувати від юридичного обов'язку. А.В. Малько і В.В. Субочев вважають, що головною відмінністю між ними є те, що юридичний обов'язок – це правова необхідність, відповідна певному суб'єктивному праву, а законний інтерес – проста правова дозволеність, яка передбачає юридичний обов'язок лише загального характеру. При цьому, як зазначалося раніше, суб'єктивне юридичне право ці дослідники відмежовують від законного інтересу у зв'язку з наявністю у першого з них кореспондуючого обов'язку і його відсутністю у другого [3, с. 30–36]. Крім того, на думку А.В. Малько і В.В. Субочева, юридичний обов'язок є більш ширшим поняттям, ніж законний інтерес, який менший за змістом і структурою, в законодавстві зазвичай не закріплений і не має системи, носить невизначений характер, передбачає задоволення потреб самого суб'єкта і носить диспозитивний характер. Також законний інтерес не виступає основним, однак є не менш важливим шляхом задоволення потреб осіб. Разом із тим юридичний обов'язок завжди передбачає суб'єктивне юридичне право, а інтерес може задовольнятися під час реалізації не тільки суб'єктивних прав, а й обов'язків, при цьому одним з основних інтересів під час виконання юридичних обов'язків є уникнення можливості настання несприятливих юридичних наслідків. Крім того, як уже зазначалося, не виключається варіант, що інтерес є, а відповідних суб'єктивних юридичних прав і обов'язків немає, тому такий інтерес може залишатися не задоволеним.

Оскільки в основі категорії «законний інтерес» лежить загальнонаукова інтерпретація інтересу, то під час визначення законних інтересів зазначена обставина обов'язково повинна братися до уваги. Вважаємо, що права І.В. Венедиктова, яка вказує на неприпустимість різного розуміння одних

і тих самих наукових категорій у цивільних науках, оскільки вони не можуть змінювати свою сутність і якісно по-різному проявлятися [4, с. 121–126].

Загальнонаукова категорія «інтерес» дає уявлення про нього як про причину дій індивідів, соціальних спільнот (класу, нації, професійної групи), які визначає їхня поведінка. Це свого роду мотив, що спонукає суб'єкта реалізувати або, навпаки, не реалізувати свої суб'єктивні права або обов'язки. Правове поняття «законний» надає йому особливе юридичне забарвлення, показує специфіку його проявлення у правовій сфері суспільства. Так, у залежності від того, чи відповідає він чинному законодавству, чи ні, інтерес може бути законним або незаконним. А залежно від відповідності (невідповідності) юридичним нормам і принципам права інтерес є правовим або неправовим.

Варто зауважити, що деякі автори не розмежовують категорії законного інтересу й охоронюваного законом інтересу [5, с. 288].

Проте дані категорії не тотожні одна одній. Законний інтерес – більш широке поняття, ніж інтерес, що охороняється законом. Якщо виходити з того, що законним інтересом є такий, що не суперечить чинному законодавству, а суб'єктивні права та обов'язки можуть бути і неюридичними, то інтереси не обмежуються правовими межами. Тому вони можуть бути задоволені, наприклад, шляхом реалізації релігійних суб'єктивних прав або обов'язків, реалізація яких не гарантується державою і, відповідно, не охороняється законом, але й не порушує його.

Як зазначалося, в юридичних нормах часто використовується категорія «законний інтерес», причому зазвичай у словосполученні «права і законні інтереси» під час аналізу даної проблеми зазначається, що з даного словосполучення випливає, що «права можуть бути незаконними, тобто словосполучення «законних прав» досить невдале. Тому загальноживим словосполученням

має бути «права і законні інтереси» [6]. Хоча під «законними правами» можуть матися на увазі закріплені в законодавстві суб'єктивні юридичні права, на відміну від тих, що закріплені іншими видами джерел права або в силу прогалин у праві поки в них не зафіксовані, вважаємо, що зауваження Конституційного суду України справедливе.

Резюмуючи вищесказане, ми можемо зробити висновок, що законним інтересом є усвідомлена потреба конкретної особи, яка мотивує її до певного варіанту поведінки і задовольняється в результаті здійснення заходів юридично можливої або належної поведінки та не суперечить чинному законодавству.

Поняття «суб'єктивне право» й «охоронюваний законом інтерес» активно використовуються як у нормативних правових актах, так і в юридичній літературі. Зокрема, в більшості статей Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) йдеться про інтерес, причому як у загальних положеннях, так і під час характеристики окремих цивільно-правових інститутів: опіки та піклування, патронажу, представництва, недійсності угод та ін. Не існує легального визначення жодного з даних термінів, що породжує відомі труднощі.

Важливо відзначити, що в нормативних і доктринальних текстах ці поняття дуже часто згадуються через кому, що говорить про їх споріднену природу. Проблема їх співвідношення не раз ставала предметом дослідження як загальної теорії права, так і різних галузевих юридичних наук, у тому числі цивільного права. Однак крапка у вивченні цього питання досі не поставлена, однозначної відповіді не отримано, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Не можна не погодитися з А.В. Малько, який стверджував, що рішення даної проблеми в кінцевому підсумку «приведе до створення умов для підвищення ефективності правового регулювання в різних сферах нашої життєдіяльності» [7, с. 656]. Єдності в питанні про співвідношення інтересу

і суб'єктивного цивільного права, як і у визначенні кожного з даних понять, не спостерігається. Одна з думок полягає в їх ототожненні. Так, на думку Н.В. Вітрука, законний інтерес, так само як і суб'єктивне право, дає суб'єкту можливість самому вчиняти деякі дії, спрямовані на витяг користі з будь-якого соціального блага, вимагати від зобов'язаного суб'єкта певної поведінки, а також звертатися за захистом. Очевидно, що таке трактування не дозволяє виділити специфічний рис жодній з даних категорій, що дає привід засумніватися в правильності підходу, адже вживання в нормативних та доктринальних текстах понять «суб'єктивне право» і «законний інтерес» через кому або за допомогою союзу «і» явно говорить про необхідність проведення між ними демаркаційної лінії. Бачиться обґрунтованою позиція М.А. Рожкової, яка заявляє про можливість існування інтересу за відсутності права. Так, особа, яка звернулася до суду за поновленням свого права, очевидно, в даний момент її не має, зберігаючи при цьому інтерес, що захищається законом. Виходячи з ідеї про те, що це два різних поняття, варто знайти відповідь на питання про те, як вони все ж таки співвідносяться: чи перетинаються вони взагалі? Якщо так – то в якій частині. Формулювання ст. 1 ЦК України про те, що «цивільні права можуть бути обмежені в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту прав і законних інтересів інших осіб» [8, с. 356], а також ряд інших положень, наприклад, ст. 21, що закріплює можливість визнання акта державного органу або органу місцевого самоврядування недійсним у разі порушення ним цивільних прав і охоронюваних законом інтересів громадянина або юридичної особи [9, с. 299], дозволяє зробити висновок про спорідненість суб'єктивного цивільного права і законного (охоронюваного законом) інтересу в тому сенсі, що обидва вони є об'єктами цивільно-правової охорони. Як вірно зазначає В.О. Лушнікова,

«законні інтереси охороняються поряд із правом суб'єктів, тому правова наука досліджує їх у зіставленні» [10, с. 152]. На думку О.С. Іоффе, інтерес є одним з елементів суб'єктивного права, утворює його субстанцію [11]. Однак у такому випадку не є логічним використання у ЦК України поряд із поняттям «право» поняття «законний інтерес»: виходячи з цієї логіки, оскільки, будучи більш широким, перше поняття вже включає його в себе.

Рудольф фон Ієрінг розумів суб'єктивне право як юридично захищений інтерес. Ця концепція викликала заперечення з боку О.Г. Даніляна, який стверджував, що інтерес і право в дуже багатьох випадках є поняттями незбіжними: так, можна мати величезний інтерес у чому-небудь, не маючи при цьому права, або ж навпаки, мати право, яке порушує інтереси або залишається до них байдужим [12, с. 289]. Подібна критика видається необґрунтованою, оскільки Ієрінг не пропонував ставити знак рівності між суб'єктивним правом та інтересом, ішлося саме про захищений законом інтерес. Таким чином, не будь-який інтерес, а тільки той, якому законодавець забезпечив можливість захисту та охорони, переходить у категорію суб'єктивних прав. З цього можна зробити висновок, що за всяким суб'єктивним правом стоїть інтерес, але не всякий інтерес трансформується в суб'єктивне право. Благо, яке індивід бажає отримати, сприймається його свідомістю, що веде до деякого коригування його бажань і почуттів, що дозволяє його персональному розумному інтересу вбудовуватися в систему інтересів інших суб'єктів. Беручи до уваги дане твердження, можна зробити висновок, що суб'єктивне цивільне право, будучи результатом узгодження інтересів окремого індивіда і суспільства в цілому, являє собою міру поведінки, яка є можливою для кожного конкретного індивіда, беручи до уваги інтереси і права інших осіб. Оскільки описати всі блага, на

досягнення яких у кінцевому підсумку орієнтуються суб'єктивні права, в нормативних текстах неможливо, через їх величезне розмаїття, використовується конструкція законного або охоронюваного законом інтересу. Оскільки законодавець визнав важливим згадати в тексті Цивільного кодексу категорію «інтерес», отже, це не якась уявна абстракція, а важливий об'єкт цивільно-правової охорони, який має безпосереднє значення для права.

Звернемося до формулювання ст. 1 ЦК України про те, що громадяни (фізичні особи) і юридичні особи набувають і здійснюють свої цивільні права своєю волею і у своєму інтересі» [13, с. 1176]. Це є яскравим виразом принципу диспозитивності, що характеризує цивільне право. Під здійсненням суб'єктивних цивільних прав «своєю волею» розуміється здатність суб'єкта цивільного права свідомо керувати своїми емоціями і вчинками (для юридичних осіб це відбувається опосередковано через конкретних індивідів, що його представляють). «У своєму інтересі» передбачається спрямованість суб'єктивного цивільного права на досягнення конкретного результату, володіння певним матеріальним або духовним благом. При цьому аналіз положень ст. 13 ЦК України дозволяє зробити висновок про наявність стримуючого фактора у переслідуванні власного інтересу, здійснення свого права, а саме неприпустимість дій, що зашкоджують іншим особам. Тут і проявляється громадська грань інтересу, необхідність його узгодження з інтересами інших.

Таким чином, можна зробити висновок, що суб'єктивні цивільні права і законні (охоронювані законом інтереси) – дві однопорядкові категорії, які є об'єктами цивільно-правового захисту. При цьому інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права, які з часом у них трансформуються.

Суб'єктивне цивільне право – це вищий щабель на шляху правового опосередкування інтересу [14, с. 520]. Це якась техніко-правова оболонка, форма,

юридичний службовий засіб для досягнення мети – реалізації інтересу. Слід резюмувати, що категорія юридичного інтересу являє собою якусь еластичну, «каучукову» правову конструкцію, яка дозволяє охопити різні потреби, що виникають у результаті постійної динамічної зміни суспільних відносин, дозволяє забезпечити дієвість права в умовах сучасного світу.

Ключові слова: інтерес, цивільний інтерес, цивільне право, суспільні відносини, прагнення, благо, реалізація інтересу.

У статті досліджуються особливості поняття «інтерес», визначається його правова природа та значення в цивільних правовідносинах, виявляються прогалини в цивільному законодавстві України, що ускладнюють захист інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Визначено, що цивільний інтерес є об'єктивною категорією, а процес реалізації інтересу являє собою діалектичну єдність об'єктивних та суб'єктивних аспектів. Формою існування цивільного інтересу є суспільні відносини, змістом яких є прагнення суб'єкту до задоволення своїх суспільних потреб.

В статье исследуются особенности понятия «интерес», определяют его правовая природа и значение в гражданских правоотношениях, выявляются пробелы в гражданском законодательстве Украины, которые усложняют защиту интересов субъектов гражданских правоотношений. Определено, что гражданский интерес является объективной категорией, а процесс реализации интереса представляет собой диалектическое единство объективных и субъективных аспектов. Формой выражения гражданского интереса являются общественные отношения, содержанием которых является стремление субъекта к удовлетворению своих общественных потребностей.

The article explores the features of the concept of «interest», defines its concept and importance in civil relations, reveals gaps in the civil law of Ukraine, which complicate the protection of the interests of subjects of civil legal relations. It is determined that civil interest is an objective category, and the process of realization of interest is a dialectical unity of objective and subjective aspects. The form of expression of civil interest is social relations, the content of which is the desire of the subject to meet his social needs.

Література

1. Чепис О.І. Законний інтерес як категорія цивільного права. Форум права. 2009. № 1. С. 551–559.
2. Малько А.В. Проблемы законных интересов. Проблемы теории государства и права ; под ред. М.Н. Марченко. Москва : Проспект, 2001. 656 с.; Субочев В.В. Законные интересы. Москва : Норма, 2008. 496 с.
3. Малько, А.В., Субочев В.В. Законный интерес и юридическая обязанность. Госво и право. 2007. № 2. С. 30–36.
4. Венедіктова І.В. Цивільно-правові способи захисту охоронюваних законом інтересів. Форум права. 2011. № 2. С. 121–126.
5. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа

про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. Офіційний вісник України. 2004. № 50. Ст. 3288.

7. Малько А.В. Проблемы законных интересов. Проблемы теории государства и права ; под ред. М.Н. Марченко. Москва : Проспект, 2001. 656 с.

8. Цивільний кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44. Ст. 356.

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В.М. Коссака. Київ : Істина, 2004. С. 547, 623; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. : у 2 т. / за відповід. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. II. С. 299.

10. Лушникова В.А. Соотношение интереса и субъективного гражданского права. Молодой ученый. 2016. № 22. С. 73–75. URL: <https://moluch.ru/archive/126/34987/> (дата обращения: 08.10.2018).

11. Иоффе О.С. Советское гражданское право (курс лекций). Ленинград, 1958. Т. 1.

12. Философия права : учебник / под ред. О.Г. Данильяна. Харьков : Прапор, 2005. С. 289.

13. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданника. 3-тє видання, перероблене і доповнене. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

14. Цивільне право України: Академічний курс : підручник : у двох томах / за заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 2: Особлива частина. 408 с. (2-ге видання). Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 520 с.

